

Koneen kokemus. Tietoteknistyvä kulttuuri modernisoituvassa Suomessa 1920-luvulta 1970-luvulle.

Jaakko Suomisen väitöskirjahaastattelu

Lauantaina 23. elokuuta 2003 tarkastettiin Turun yliopistossa FL Jaakko Suomisen kulttuurihistorian väitöskirja "Koneen kokemus. Tietoteknistyvä kulttuuri modernisoituvassa Suomessa 1920-luvulta 1970-luvulle." Jaakko Suominen on toiminut Turun yliopistossa digitaalisen kulttuurin lehtorina ja elokuun alusta ma. professorina Raumalla. *Ennen ja Nyän* toimittaja Anu Lahtinen esitti vastavalmistuneelle tohtorille muutamia kiperiä kysymyksiä.

Miten ja miksi tämä aihe?

Jo kouluaikoina rationaalisempi puoleni (?) veti opiskelemaan tietojenkäsittelyä, vähemmän rationaalinen (!) historiaa. Tullessani yliopistolle 1992 oli vielä mahdollista ottaa kaksi pääaineopiskelupaikkaa, joten lykkäsin lopullista päätöstä aloittamalla sekä historian että tietojenkäsittelyopin opinnot.

Historianopinnot veivät mukanaan, mutta pyrin yhdistämään kummankin oppialan mahdollisuuksia toisiinsa. Se oli todellakin mahdollista, vaikka teknologian saati sitten tietotekniikan historia olivat – ja ovat – historiatieteissä yhä outoja alueita, varsinkin kun olen halunnut yhdistää mukaan tunteiden ja aistien historiaa.

Proseminaaritöissäni tarkastelin tieteiskirjallisuutta ja tietokone-mainontaa, graduni käsitteli tietokonepelkojen kulttuurihistoriaa ja erityisesti hakkerismin mediakuvan rakentumista. Väitöskirjaa suunnittelin pankkitilan ja tietojärjestelmien muutoksen historiasta jätähän aihepiiriin sain ensimmäiset jatkorahoitukseni. Kävi kuitenkin niin, että tunteet ja mediat ja populaariaineisto veivät mukanaan, aina väitöskirjaksi asti.

Miten tietoteknistyminen määrittyy?

Tietoteknistyminen viittaa konkreettisesti esim. siihen, miten erilaisia tietokoneita, tietojenkäsittelyratkaisuja, tietoliikennettä, robotteja ynnä muita aletaan käyttää yhä enemmän ja yhä laajemmin. Tietoteknistyminen tarkoittaa myös sitä, että asioista aletaan keskustella, siitä kerrotaan tarinoita, sitä uutisoidaan ja mainostetaan. Tässä

Jaakko Suominen
**Koneen
kokemus**

Vastapaino

neuvotteluprosessissa teknologiaa tulkitaan moninaisin tavoin, ja tekniset artefaktit, laitteet, koneet, ohjelmat, sovellukset jne. muuttavat nekin muotoaan.

Tutkimuksesi ajoittaa Suomen tietoteknistymisen varhaisvaiheet 1920-luvulle. Mitä tietoteknistymisen varhaisvaiheet sitten merkitsivät? Pelättiinkö robotteja?

1920-luvun alussa Karel Capek julkaisi "R.U.R."-nimisen kuuluisan näytelmänsä, jossa sana robotti yhdistyi ihmisenmuotoisiin ja monella tavalla ihmisen kaltaisiin koneisiin. Vaikka välttämättä mitään suurta murrosta ei tuolloin tapahtunutkaan, katsoin tuon tapauksen varsin luontevaksi tutkimuksen aloituskohdaksi.

R.U.R:ia esitettiin Suomessa 1920-luvulla Viipurissa ja Helsingissä, ja Suomessa tunnettiin muitakin robottihahmoja. Etenkin radioalan lehdissä julkaistiin robottiesittelyjä ja Nuoren Voiman Liiton piirissä rakennettiin oma suomalainen esittelyrobotti, reletoinen Herra Koneihminen. Varhaisvaiheissa robotit olivat näyttelykoneita, tulevaisuuden lähettiläitä, jotka matkivat ihmisiä ja aiheuttivat keskustelua ihmisen ja koneiden keskinäisistä (valta)suhteista.

Olen huomannut, että tietotekniikan suomalainen varhaishistoriakin on ollut erittäin moninaista ja rikasta. Tärkeä asia on niin ikään leikkisyyden ja sattumanvaraisuudenkin esiin tuominen tietotekniikan yhteydessä. Ilmiökenttä näyttyy useinkin varsin nopeasti muuttavana, suoraviivaisena ja "järkevänä" toiminnan alueena. Olen halunnut nostaa esille myös sen, että kaikki asiat eivät ole muuttuneetkaan tietotekniikankaan piirissä aivan niin nopeasti.

Tuleeko aineistossa vastaan läpimurtobetkiä, jolloin asennoituminen tai tietoteknistyminen tuntuu hyvään läpi aivan uudella tavalla?

Yhtäkkistä muutosta ei ehkä ole tapahtunut mutta hitaampaa kylläkin. Sotien jälkeen robottikeskustelu kävi edelleen vahvana, mutta robottien rinnalle tulivat "sähköaivot", koneet jotka ruumiillisen työn korvaamisen lisäksi asettivat yhä voimakkaammin kyseenalaiseksi ajatuksen ihmisestä ylivertaisena ajattelijana. Automaatiotematikka voimistui keskustelussa jo 1950-luvulla mutta vielä enemmän 1960-luvulla. 1960-lukua leimaa käsitys ATK:sta isoista kirjaimista ja Systemistä, hierarkkisesta järjestelmästä, jossa koneiden avulla voidaan valvoa ja rekisteröidä mitä moninaisimpia asioita ja suunnitella tulevaisuutta. Tähän systeemiajatteluun kytkeytyy niin ikään käsitys lisääntyvästä alan koulutustarpeesta ja ATK-asiantuntijoiden kasvavan tärkeästä roolista. Verkkottumiseen liittyvä keskustelu lisääntyi populaarijulkisuudessa jo 1970-luvun alkupuoliskolla, jolloin visioitiin kotipäätekoneista, joiden kautta kansalaiset voisivat käyttää pankkipalveluita, opiskella, käyttää kirjastopalveluita ja niin edelleen – eli aika tuttua tämän päivän näkökulmasta.

Olet käyttänyt aineistonasi niin faktaa kuin fiktiota, lehtijuttuja, elokuvia, mainoksia, pilapiirroksia ja vaikeaa mitä. Pilapiirroksissa on varmaan herkullista aineistoa?

Vaikka käyttämäni populaariaineisto on täynnä herkullisia yksityiskohtia ja hauskoja anekdootteja, jotka kiinnittävät huomiota, niiden sanoma ei ole puhtaasti hauska. Populaariaineistoa tutkimalla voi hahmottaa laajemmin niitä kulttuurisia tulkintoja, odotuksia ja merkityksiä ja merkitysten muutoksia, joita teknologiaan (tässä tapauksessa tietotekniikkaan) kytkeytyy.

Populaariaineiston käyttö jää usein edelleen historiantutkimuksen ja teknologian historian "kovien ytimien" ulkopuolelle, totuutta vääristelevänä tai tekniikan kehittämisen kannalta kaukaisena. Olen nähnyt hedelmällisenä tarkastella erilaisia aineistoja kokonaisvaltaisesti ristiinlukien. Tutkimukseni kannalta merkittävä pilapiirtäjä on ollut Uuden Suomen ja Apu-lehden Olavi Hurmerinta (Avussa nimimerkillä Eino-Olli). Avussa julkaistiin paljon tekniikka-aiheisia pilapiirroksia, muun muassa siksi, että Hurmerintaa oli kielletty piirtämästä poliitikkoja (joita päivälehtien pilapiirroksissa vilisi). Hän joutui etsimään muita kiinnostavia aihepiirejä.

Kuvassa oikealla väittelijä Jaakko Suominen, keskellä vastaväittäjä, prof. Frans Mäyrä ja vasemmalla kustos, prof. Kari Immonen.

Entä tuleeko mieleesi joitakin erityisen mainioita elokuvakohtauksia, joissa käytyisi tietoteknisen kehityksemme koko kuva?

Monet Suomessakin tutut elokuvat tietojenkäsittelyä esittelevät elokuvat ovat yhdysvaltalaisia, mutta joissakin supisuomalaisissakin elokuvissa viitataan tietotekniikkaan. 1950-luvulla Pekka ja Pätkä tapasivat robotin sillä seurauksella että robotti kärkehti. 1960-luvun tyypilliset ja mieleenpainuvat kohtaukset löytyvät esim. Postisäästöpankin esittelyelokuvasta "Tietokoneet palvelevat", jonka eräessä loistavassa kohtauksessa selvennetään tietokoneen osien toimintaa kuvaamalla töitä tekeviä ihmisiä erillisissä lasikopeissa. Tässäkin tapauksessa "naisosat" huolehtivat rutiininomaisemmista osa-alueista ja miehet käskemiseen ja ajatteluun liittyvistä töistä.

Toinen kiintoisa suomalainen kohtaus löytyy Speden elokuvasta Näköradiomiehen ihmeelliset siekailut. Spede brassailee automatisoidulla kodilla, jossa kone esim. osoittaa suosiota aina kun hän sanoo jotain. 1970-luvulta mieleen on puolestaan jäänyt Risto Jarvan Jäniksen vuosi, jonka päähenkilö yrittää tuhota henkilötietonsa valtion keskusrekisteristä, jottei tietokone lähettelisi erilaisia lippuja ja lappuja. Kaikki mainitut kohtaukset sopivat hyvin oman aikansa tietoteknisen keskustelun yleisiin teemoihin ja kuvaavat myös tyypillisiä tietotekniikan popularisoimisen tapoja ja esittämisperinteitä.

Viittaat populaarin naurun vapauttavaan voimaan. Täsmäntäisitkö vielä huumorin merkitystä, miten se auttoi käsittelemään tietoteknistymistä?

Pilapiirroksien, pakinoiden ja "tietokonetanssien" tapaisten sovellusten avulla oli mahdollista tarkastella tietoteknistymistä erilaisesta näkökulmasta. Tämä näkökulma arvostella tavallisempaa näkökulmaa tai totuutta, mutta myös auttaa tietotekniikan kesyttämässä, sopeuttamisessa ja jopa sovellusten kehittämisessä.

*Miten esimerkiksi aineiston ja lähestymistavan valinta sujui uraauurtavassa työssä?
Miten luonnehtisit tutkimusta prosessina?*

Kyntämätöntä sarkaa oli totisesti – ja sitä on yhä. Lähteinä olen käyttänyt kaikkea mahdollista, jota on tullut vastaan – osin tietoisesti, osin sattumanvaraisesti. Muutamien keskeisten atk-alan toimijoiden haastattelut ovat helpottaneet kokonaisuuden hahmottamista. Päälähteitani ovat erityisesti Tekniikan Maailma, Apu ja Valitut Palat, jotka olen käynyt läpi systemaattisesti kannesta kanteen 1950-luvulta 1970-luvulle. Laaja, osin hahmottomaton fokus on osin ollut ongelmallinen, mutta ei kenties minulle itselleni henkilökohtaisesti, paitsi yrittäessäni esittää yksiselitteisesti tutkimustavoitteeni ja tulokseni. Hyvä tutkimus ei välttämättä vastaa kysymyksiin yksiselitteisesti, vaan esittää tusinan tärkeitä kysymyksiä lisää. Jatkossa pyrin vastaamaan ainakin joihinkin aukijääneisiin kysymyksiin ja selkeyttämään polveilevaa argumenttiani keskittymällä tiettyihin teema-alueisiin – joita valitettavasti tuntuu olevan lähes loputtomasti.

Miten tästä eteenpäin?

Parhaillaan hoidan opetus- ja hallinnointipainotteista virkaa. Tutkimushankkeissani aion tarkastella myös tämän päivän digitaalisuuteen liittyviä kysymyksiä. Olen esim. kerännyt "nigerialaiskirjeitä", verkossa liikkuvia rahankerjuukirjeitä. Tarkoitus on tarkastella aineistoa maantieteellisen varianssin ja digitaalisen toiseuden näkökulmasta. Myös digitaaliset pelit ovat tutkimuslistalla. Ei-tietoteknisistä historia-aiheista voisin mainita monografiadeani, joka liittyy hissimatkan historian tutkimukseen Schivelbuschimaaisessa hengessä. Minulla on myös jo kerättyä aineistoa Aku Ankka -lehden 1950-luvun teknologiakuvastosta. Mahdolliset tutkimusaiheeni liittyvät arjen keksijyyteen sekä "oikean" ja "väärän" television käytön tuottamiseen...

* * *

Teksti: Anu Lahtinen
Kuva: Jari Suominen

ENNEN JA NYT
Historian tietosanommat